

Veiledning

Pensjonsforutsetninger

(Januar 2012)

Fastsettelse av forutsetninger for ytelsesbaserte pensjonsordninger etter IAS 19 og NRS 6

1. Innledning

Denne veiledningen omhandler beregningsforutsetninger for ytelsesbaserte pensjonsordninger etter IAS 19 Ansattetrykter og NRS 6 Pensjonskostnader. Dataene i veiledningen er oppdatert pr. 31. desember 2011.¹

Veiledningen er utgitt av Norsk RegnskapsStiftelse (NRS). Veiledningen bygger på angitte kilder, inkludert datagrunnlag og analysemetoder. NRS vil oppdatere veiledningen ved endrede økonomiske forhold.

1.1 Bakgrunn, virkeområde og innhold

Bakgrunn

Ved regnskapsføring av pensjonsordninger etter IAS 19 og NRS 6 må en rekke aktuarielle beregningsforutsetninger fastsettes. Forutsetningene kan inndeles i økonomiske og demografiske forutsetninger. Fastsettelsen av enkelte av forutsetningene vil involvere betydelige elementer av skjønn og praktiske tilnærminger.

Denne veiledningen gir nærmere retningslinjer for hvordan forutsetningene praktisk kan fastsettes, klargjør visse presiseringer som følger av standarden og andre autoritative uttalelser, og gir fortolkninger av uklare punkter. I tillegg inneholder veiledningen et forslag til beregninger av de ulike forutsetningene på et bestemt tidspunkt. Disse forslagene er gitt for å angi veiledende beregningsforutsetninger fastsatt basert på markedssituasjonen på den angitte dato. Det enkelte foretak må selv vurdere sine forutsetninger basert på de prinsipper og retningslinjer som følger av regnskapsstandardene og støtten i denne veiledningen.

Det følger av IAS 19 at beregningsforutsetningene skal være realistiske, innbyrdes konsistente og oppdaterte i den forstand at de skal baseres på en enhetlig antagelse om fremtidig økonomisk utvikling. Det følger også at forutsetningene skal være basert på de faktiske forholdene i hver enkelt pensjonsordning. Foretaket skal derfor utarbeide beregningsforutsetninger tilpasset hver enkelt pensjonsordning i foretaket. Endringer i den økonomiske utviklingen i forhold til det som har vært lagt til grunn tidligere vil medføre at forutsetningene skal revideres.

Effekten av feil eller unøyaktigheter i ulike beregningsforutsetninger vil slå ulikt ut for ulike pensjonsordninger. Denne veiledningen gir derfor ikke generelle anbefalinger på hvilke forenklinger og tilnærminger som på et generelt grunnlag kan forventes å være akseptable.

¹ For ytelsesbaserte pensjonsordninger i privat sektor er det etablert en overgangsordning for tilpasning til fleksibelt uttak av alderspensjon. Dagens beregningsregler for ytelsesbaserte pensjonsordninger i privat sektor videreføres inntil det er foretatt en gjennomgang og avklaring av hvordan disse pensjonsordningene bør tilpasses ny folketrygd (Banklovkommisjonen, utredningen del II)

Hvorvidt endringer eller forhold er vesentlige må blant annet vurderes ut fra samlet effekt på pensjonsforpliktelsen og på pensjonskostnaden i forhold til postens størrelse og foretakets samlede balanse og resultat.

Virkeområde

Veiledningen gjelder norske ytelsesordninger.² Deler av veiledningen er likevel av allmenngyldig karakter. Pensjonsordninger og pensjonslovgivning varierer imidlertid fra land til land, og det samme gjør viktige forutsetninger som realrente og inflasjon (og dermed diskonteringsrente), lønnsutvikling, levealder og uføresannsynlighet mv.

Veiledningen gjelder både for IAS 19 og NRS 6. I det videre fokuseres det imidlertid kun på kravene i IAS 19, og alle referanser er til IAS 19. Omtale av forskjeller mot, og spesifikke krav i NRS 6 omtales i punkt 1.6 i veiledningen.

Innhold

Innledningsvis gjennomgås forhold som er felles for alle pensjonsforutsetningene:

- 1.2 Sammenheng og konsistens mellom de enkelte pensjonsforutsetningene
- 1.3 Oppsummering av gjennomsnittlige forutsetninger pr. 31. desember 2011
- 1.4 Tidspunkt for beregning av pensjonsforutsetningene
- 1.5 Forholdet til delårsrapportering
- 1.6 Forskjeller mellom IAS 19 og NRS 6 mht. forutsetninger

Veiledningen gir deretter retningslinjer for følgende forutsetninger:

2. Diskonteringsrente
3. Avkastning på pensjonsmidler
4. Lønnsvekst, regulering av pensjon under opptjening i folketrygden og pensjonsregulering
5. Demografiske forutsetninger som levealder og uførhet, forventet pensjoneringsalder og frivillig avgang

For hvert av punktene gis først en kort oppsummering og en referanse til bestemmelsene i IAS 19 og hvilke problemstillinger dette reiser. Deretter drøftes punktvis hvert enkelt problemområde med retningslinjer og eksempler på praktisk implementering. Til slutt angis forslag til økonomiske forutsetninger, og det er angitt forslag til metoder for å fastsette demografiske forutsetninger.

Diskonteringsrenten, forventet avkastning og minimum pensjonsregulering er angitt med en desimal, mens de øvrige parametere er angitt til nærmeste kvarte prosent.

I *Vedlegg I* er det gjort en beregning av hvilke(n) diskonteringsrente(r) som bør benyttes for ulike tidsintervall, og hvilken veid gjennomsnittrente dette gir for tre pensjonsordninger med henholdsvis kort, normal og lang gjennomsnittlig vektet varighet på pensjonsforpliktelsen.

² Kommuner og fylkeskommuner har egne regler for fastsettelse av forutsetninger inklusive regulering av pensjoner under utbetaling og oppsatte rettigheter. Disse er gitt i forskrift av 15.12.2000 om årsregnskap og årsberetning (for kommuner og fylkeskommuner) § 13.

I *Vedlegg II* er det ved hjelp av et standardisert eksempel vist hvor mye de beregnede pensjonsforpliktelsene kan endres når de enkelte pensjonsforutsetningene endres enkeltvis (sensitivitetseksempler). Det understrekes at virkningene på den enkelte ordning kan avvike betydelig fra virkningene i dette eksemplet.

1.2 Sammenheng og konsistens mellom de ulike pensjonsforutsetningene

IAS 19.72 sier at aktuarielle forutsetninger skal være objektive ("unbiased") og konsistente. IAS 19.75 omtaler dette som at forutsetningene skal gjenspeile de økonomiske sammenhengene mellom faktorer som inflasjon, lønnsvekst, avkastning på pensjonsmidler og diskonteringsrenter mv. Diskonteringsrenten kan derfor dekomponeres i en inflasjonsdel og en realrentedel. Inflasjonskomponenten skal inngå i alle andre forutsetninger som inneholder forventninger om inflasjon, og som har samme løpetid. IAS 19.77 sier at økonomiske forutsetninger skal baseres på markedets forventninger ved slutten av rapporteringsperioden.

I denne veiledningen legges det til grunn følgende sammenhenger i Norge mellom viktige pensjonsforutsetninger:

- Diskonteringsrente IAS 19 = risikofri rente = inflasjon + realrente
- Avkastning = diskonteringsrente/risikofri rente + meravkastning
- Gj.snittlig lønnsvekst = inflasjon + reallønnsvekst + gj.snittlig karrieretillegg
- Regulering av pensjon under opptjening i folketrygden = inflasjon + reallønnsvekst
- Min. pensjonsregulering = avkastning – gj.snittlig grunnlagsrente – beregnet virkning av svingning i oppnådd avkastning tilført pensjonister

Sammenheng mellom diskonteringsrente og lønnsvekst diskuteres nedenfor.

Diskonteringsrenten kan observeres i rentemarkedene, og det følger av IAS 19.78 at det er markedsrenter på balansedagen som skal benyttes som utgangspunkt for fastsettelsen. De øvrige parametrene har imidlertid ingen markeder, og disse må derfor estimeres. For parametre som estimeres, må estimatet baseres på markedets forventninger til utvikling for det relevante tidsrom. For eksempel for lønnsvekst vil dette være perioden fram til pensjoneringsstidspunktet for sluttlønnordninger.

Nærmere om forholdet mellom diskonteringsrente og lønnsvekst

Som nevnt over skal det være konsistens mellom de enkelte forutsetningene (IAS 19.72 og 75). Dette innebærer at for eksempel diskonteringsrenten og lønnsveksten (vekst i pensjonsgrunnlaget) må bygge på de samme økonomiske antagelser. Dette gjelder for eksempel inflasjonskomponenten som må være den samme ved lik løpetid. Realrente og reallønnsvekst vil imidlertid ikke være sammenfallende. Normalt (og i likevekt) tilsier økonomisk teori at realrenten vil være høyere enn reallønnsveksten, men i enkelte perioder er ikke dette nødvendigvis tilfellet. Et grunnleggende problem for pensjonsberegningen er at renter kan leses direkte i markedet på daglig basis, mens forventet lønnsvekst må estimeres. I perioder hvor de lange rentene er lave, så vil ikke dette automatisk medføre at langsiktig forventet lønnsvekst også er tilsvarende lav. Spørsmålet er hvordan dette skal hensyntas i fastsettelsen av beregningsforutsetninger for pensjonsforpliktelsen.

I tidligere versjoner av IAS 19 (før 1998) la man til grunn langsiktige sammenhenger mellom renter og lønnsvekst, uavhengig av dagens markedsrenter. I forbindelse med endringene i IAS 19 i 1998 er det nå et eksplisitt krav om at pensjonsforpliktelsen skal diskonteres med markedsrenten på balansedagen (IAS 19.78).

Videre er det et krav i IAS 19.83 at man må bruke forventningsrette estimater på forventet framtidig lønnsvekst. Med hensyn til lønnsvekst har uavhengige kilder som Norges Bank og Statistisk Sentralbyrå (SSB) gitt offentlig tilgjengelige prognoser på forventede lønnsøkninger de neste årene. Disse forventer de nærmeste årene reallønnsøkninger over forventede realrenter. Dette krever IAS 19 at man hensyntar.

Om sammenhenger mellom renter og lønnsvekst i en liten, åpen økonomi som den norske, synes rådende teori å være (se for eksempel Aukrust 1977, Norman 1993, Bjerkholt 1998, Nymoene 2005, Massey mfl 2002³):

- den forventede langsiktige sammenhengen mellom lønnsøkning og andre parametere er at reallønnsøkningen vil tilsvare langsiktig produktivitetsvekst
- produktivitetsvekst er også en viktig faktor for veksten i reell BNP
- det er en langsiktig sammenheng mellom realrenter og langsiktig vekst i reell BNP, og dermed finnes det en langsiktig sammenheng i en likevektsmodell mellom realrenter og reallønnsvekst
- men, at man i Norge, på grunn av oljeformuen i en periode kan få en viss særnorsk lønnsøkning ut over likevektsmodellsammenhengene
- samlet forventer man at langsiktig lønnsvekst i Norge vil ligge noe under markedsrenten.

IAS 19 legger til grunn at konkrete prognoser for de neste års lønnsvekst skal reflekteres i estimatene, samtidig som konsistenskravet gjør at det må være en sammenheng mellom renter og lønnsvekst over tid. De løpende svingningene i markedsrenter og kortsiktige lønnsforventninger kan medføre store og varierende forskjeller mellom rente og lønnsvekst de første årene.

Selv om økonomisk teori tilsier at realrenter normalt er høyere enn reallønnsvekst på lang sikt, så er det ikke uvanlig at man observerer at realrentene er lavere enn reallønnsveksten. En situasjon med langsiktige realrenter vesentlig lavere enn langsiktig reallønnsvekst vil imidlertid ikke kunne vedvare, jf teoriutledningen ovenfor.

Det er viktig å merke seg at forventet lønnsøkning kun gjelder frem til pensjoneringstidspunktet for sluttlønsordninger, mens diskonteringen/markedsrenten gjelder for hele utbetalingstiden for den enkelte ansatte/ytelsesmottaker.

Det følger av denne diskusjonen at man i perioder hvor økonomien ser ut til ikke å være i likevekt, men i en situasjon hvor de lange realrentene er lavere enn forventet reallønnsvekst, vil man få svært høye pensjonsforpliktelser. Når eller dersom, økonomien beveger seg mot likevekt gjennom at reallønnsveksten faller eller de lange (real)rentene stiger, vil pensjonsforpliktelsen synke. Dette følger av IAS 19s formål om å måle pensjonsforpliktelsen til virkelig verdi på balansedagen.

³ Aukrust, O. (1977). Inflation in the Open Economy. An Norwegian Model. I Klein, L.B. og W.s. Salant (red.), *World Wide Inflation. Theory and Recent Experience*. Brookings, Washington D.C.

Norman, V. (1993). Næringsstruktur og utenrikshandel i en liten, åpen økonomi, Gyldendal

Bjerkholt, O. (1998). Interaction Between Model Builders and Policy Makers in the Norwegian Tradition. *Economic Modelling*, 15, 317–339

Nymoene, R (2005). Evaluating a Central Bank's Recent Forecast Failure. Memorandum No 22/05, Department of Economics, University of Oslo

Massey, Heide mfl, Norsk Konkurransetsatt sektor i et langsiktig perspektiv. SSB 2002/29.

1.3 Oppsummering av veiledende forutsetninger pr. 31. desember 2011

Pr. 31. desember 2011 har vi kommet fram til følgende veiledende forutsetninger basert på prinsipper nærmere beskrevet i de etterfølgende punktene.

Diskonteringsrente ved normal varighet på pensjonsforpliktelsen

2,6 %

Punkt 2

Risikopåslag for de som benytter NRS 6 og velger å estimere en foretaksobligasjonsrente

Ca. 1,2 %

Punkt 2.6

Avkastning ved plassering i livselskap

Ca. 4,1 %

Punkt 3

Gjennomsnittlig lønnsvekst (inkl. karrieretillegg)

Ca. 3,5 %

Punkt 4.1

Regulering av pensjon under opptjening i folketrygden

Ca. 3,25 %

Punkt 4.2

Pensjonsregulering (minimum/maksimum)⁴ for ordninger etter foretakspensjonsloven

Ca. 0,1 %/3,25 %

Punkt 4.3

Pensjonsregulering i offentlige ordninger

Ca. 2,5 %

Punkt 4.4

Regulering av oppsatte rettigheter i offentlige/offentliglike⁵ ordninger

Ca 3,25 %

Punkt 4.4

Demografiske forutsetninger er omtalt i punkt 5.

De veiledende pensjonsforutsetningene tar utgangspunkt i et typisk norsk foretak med pensjonsordninger etter lov om foretakspensjon. Et slikt foretak har ansatte som i gjennomsnitt er i begynnelsen av førtiårene, en vektet varighet på pensjonsforpliktelsen på rundt 25 år og har gjennomsnittlig årlig lønn (pensjonsgrunnlag) mellom kr. 3–400.000.

De angitte beregningsforutsetningene i denne veiledningen er beheftet med usikkerhet. Usikkerheten gjelder særlig med hensyn til anslagene på realrente, inflasjon og reallønnsutvikling, herunder den innvirkning disse parametrene har på øvrige beregningsforutsetninger. Beregningsforutsetningene i denne veiledningen utgjør kun et utgangspunkt for foretakets egne vurderinger i forbindelse med fastsettelsen av egne forutsetninger. Det enkelte foretak må selv fastsette forutsetningene basert på en konkret vurdering for den enkelte pensjonsordning. Forhold hos det enkelte foretak og i den enkelte pensjonsordning kan medføre behov for å avvike fra enkelte av anbefalingene. Av denne grunn anmodes brukerne av denne veiledningen å lese bakgrunnen for fastsettingen av de anbefalte forutsetninger i veiledningen. IAS 19.120 A(I) krever at det skal opplyses om hvordan foretaket har kommet frem til forventet avkastning på pensjonsmidlene. Begrunnelse for øvrige forutsetninger bør også opplyses i noter dersom dette er vesentlig for å forstå pensjonsforpliktelsen (IAS 19.120).

⁴ Pensjonsregulering avhenger av betingelsene i den enkelte kontrakt. Minimumsreguleringen vist over er basert på en grunnlagsrente på 3,5 %. Se nærmere punkt 4.3.

⁵ Med offentliglik ordning menes her pensjonsordningen til foretak som har en offentlig tilknytning historisk (for eksempel kraftverk) og som fortsatt har en pensjonsordning i henhold til offentlig tjenestepensjon for sine ansatte.

Det gjøres oppmerksom på at utviklingen fram mot balansedagen kan medføre at forutsetningene må endres og pensjonsberegningen oppdateres.

1.4 Tidspunkt for beregning av pensjonsforpliktelsen

I utgangspunktet skal alle forutsetninger fastsettes og beregninger gjøres på *balansedagen* (IAS 19.77 og IAS 19.54(a)). Det følger imidlertid av IAS 19.57 at det av praktiske årsaker er tillatt å gjennomføre beregningene på et tidligere tidspunkt, som et estimat på forpliktelsen på balansedagen. Dersom det fra beregningstidspunktet og frem til balansedagen skjer vesentlige endringer i forhold som påvirker størrelsen på pensjonsforpliktelsen, for eksempel rentenivået, må det gjøres en oppdatering av beregningen på balansedagen. Vesentlighet må da vurderes i forhold til effekten på pensjonsforpliktelsen, pensjonskostnaden og i forhold til regnskapet som helhet.

Årets pensjonskostnad beregnes basert på beregningsforutsetninger ved inngangen av regnskapsåret. Dette innebærer at forutsetningene fra foregående balansedag benyttes. Når beregningen av forpliktelsen er foretatt for balansedagen, vil det derfor også foreligge en beregning av pensjonskostnaden for det påfølgende år. Betydelige endringer i markedsforhold, grunnlagsdata eller i den enkelte pensjonsordning i det påfølgende året vil imidlertid kunne resultere i en reberegning som vil kunne påvirke pensjonskostnaden (se bl.a. IAS 19.82 for rentekostnad). Dette må imidlertid vurderes ut i fra vesentlighet for regnskapet som helhet.

Pensjonsforpliktelsens størrelse ved inngangen til regnskapsåret vil i utgangspunktet være lik verdien ved utgangen av foregående regnskapsår. Endringer i forutsetninger og grunnlagsdata fra beregningstidspunktet til balansedagen som er vurdert ikke å være vesentlige, vil først bli inkludert i den neste perioden det foretas beregninger for. Differansen vil framkomme som estimatavvik. Unntaket er hvis det er gjort vesentlige regnefeil eller det i strid med regnskapsreglene ikke er korrigert for eller hensyntatt vesentlige endringer mellom beregningstidspunktet og periodeslutt. Slike rettinger av feil skal gjennomføres i samsvar med IAS 8.42 eller NRS 5 og opplyses om i noter (IAS 8.42, IAS 8.49 og NRS 5 3.5).

1.5 Forholdet til delårsrapportering

IAS 19 krever kun at pensjonsberegningene skal utføres for årsregnskapet, eventuelt sjeldnere dersom det ikke har skjedd endringer som antas å gi vesentlige utslag (IAS 19.56). I delårsrapporter benyttes pensjonsberegningen fra siste årsregnskap som utgangspunkt for å estimere årets pensjonskostnad, som fordeles over delårsperiodene. Ved vesentlige endringer i markedsforhold (for eksempel rentenivået) eller vesentlige endringer, avkortninger eller oppgjør av pensjonsordningen siden siste årsskifte, må dette hensyntas (IAS 34 B9).

Den norske regnskapsloven har som en generell forutsetning at alle perioderegnskaper (også delårsrapporter) er selvstendig avsluttede regnskaper med oppdaterte estimater for alle vesentlige forhold. Det antas likevel at praksis tillater oppdatering og informasjonskrav tilsvarende som etter IFRS (NRS 11 punkt 36).

1.6 Forskjeller mellom IAS 19 og NRS 6 mht forutsetninger

I NRS 6 og i NRS' veiledning til IAS 19 fremgår det at det ikke er ment å være vesentlige forskjeller mellom de to standardene med hensyn til beregningsforutsetningene, med unntak av diskonteringsrenten.

Med hensyn til diskonteringsrenten er det følgende forskjell mellom de to standardene:

- IAS 19 har strenge krav til likviditet i markedet for å kunne bruke foretaksobligasjonsrenter som basis for diskonteringsrenten; "deep market for ... high quality corporate bonds" (IAS 19.78). I Norge har vi for tiden ikke et likvid marked for lange foretaksobligasjoner med høy kvalitet, og det følger da av IAS 19 at statsobligasjonsrenten skal brukes som referanserente for å fastsette diskonteringsrenten (IAS 19.78).

- NRS 6 tillater eksplisitt å benytte *enten* risikofri rente (statsobligasjonsrente) *eller* renten på foretaksobligasjoner med særlig høy kredittverdighet (NRS 6.50). Det er ikke angitt krav om at det må være et likvid marked for slike obligasjoner. Det er derfor antatt at en slik rente kan estimeres ved hjelp av et risikopåslag til den risikofrie renten.

Under gis det veiledning for beregning av begge alternativer. For øvrig kommenteres og refereres det kun til bestemmelsene i IAS 19 i det følgende da det antas at dette også uten videre gjelder for NRS 6.

2. Diskonteringsrente

Diskonteringsrenten er omhandlet primært i IAS 19.78–82, samt i IAS 19 BC 26–34.

IAS 19 stiller oppsummeringsmessig følgende krav til diskonteringsrenten:

- Diskonteringsrenten skal fastsettes basert på observerte markedsrenter på balansedagen (IAS 19.78)
- Diskonteringsrenten fastsettes basert på foretaksobligasjoner med høy kredittverdighet eller til statsobligasjonsrenten dersom det ikke finnes et likvid marked for foretaksobligasjoner med særlig høy kredittverdighet (IAS 19.78)
- Diskonteringsrenten skal justeres for å hensynta pensjonsforpliktelsens veide løpetid (IAS 19.78)
- Valuta på foretaksobligasjonene eller statsobligasjonene skal være i overensstemmelse med valuta på pensjonsforpliktelsene (IAS 19.78)
- Diskonteringsrenten skal reflektere den forventede betalingsstrukturen på pensjonsforpliktelsen. I praksis kan dette oppnås ved å anvende en enkelt vektet gjennomsnittlig diskonteringsrente som reflekterer forventet tid, volum og valuta på pensjonsutbetalingene (IAS 19.80)
- Diskonteringsrentene skal estimeres i tilfeller hvor det ikke er et likvid marked med en tilstrekkelig lang nok løpetid. I slike tilfeller skal foretaket bruke eksisterende markedsrenter for å diskontere utbetalinger med kort tidshorisont, og estimere diskonteringsrenten for utbetalinger med lang tidshorisont ved å ekstrapolere de eksisterende markedsrentene langs rentekurven (IAS 19.81)

Dette reiser en del problemstillinger som drøftes videre i veiledningen.

2.1 Generelt om valg av diskonteringsrenten(e)

IAS 19 slår fast at den spesifikke diskonteringsrenten er uavhengig av det enkelte foretaks spesifikke kredittrisiko (IAS 19.79), spesifikk usikkerhet i aktuarielle beregningsforutsetninger (IAS 19.79) eller hvordan pensjonsforpliktelsene er finansiert (IAS 19 BC 28–31). Foretak med samme utbetalingsprofil, -valuta og løpetid på forpliktelsene skal således benytte den samme diskonteringsrenten.

IAS 19 tar utgangspunkt i at de estimerte pensjonsutbetalinger for hver fremtidig periode (for eksempel pr. år) diskonteres med en særskilt diskonteringsrente for den enkelte utbetalingsperioden/år. IAS 19.80 tillater imidlertid at foretaket diskonterer basert på én veid gjennomsnittlig diskonteringsrente. Begge metoder beskrives under.

Det er i Vedlegg I til denne veiledningen vist en beregning av diskonteringsrenter som kan benyttes for tre pensjonsordninger med henholdsvis kort, normal og lang gjennomsnittlig vektet varighet på pensjonsforpliktelsen.

2.2 Hvilken referanserente skal benyttes (statsobligasjonsrente eller foretaksobligasjonsrente)

Bruk av foretaksobligasjonsrente som utgangspunkt for diskonteringsrenten krever at det finnes foretaksobligasjoner med lang løpetid og høy kvalitet i samme valuta, og at det er et likvid marked for slike obligasjoner (IAS 19.78).

Det er praksis internasjonalt å legge til grunn at høy kredittverdighet slik det er angitt i IAS 19 forutsetter minst AA-klassifisering i et anerkjent kredittratingsystem. Siden det ikke finnes et likvid marked for lange norske foretaksobligasjoner i norske kroner med AA-klassifisering eller høyere, må pensjonsordninger med forpliktete utbetalinger i norske kroner fastsette diskonteringsrente med utgangspunkt i norsk statsobligasjonsrente (IAS 19.78).

For foretak som anvender NRS 6, gjelder imidlertid valget omtalt i punkt 1.6, jf. punkt 2.6.

2.3 Tidsperiode for utbetaling av pensjonsytelser og tilhørende diskonteringsrente

Gjennomsnittlig gjenstående levetid for en 67-årig mann i Norge er for tiden ca. 16 år, og med livsvarig pensjon er forventet pensjonsutbetalingsperiode like lang.⁶ Tilsvarende for en 67-årig kvinne er 19 år. For en 40-åring vil forventet utbetalingsperiode som skal diskonteres være fra ca. 27 år til over 40 år frem i tid (ikke hensyntatt eventuell uføre- eller førtidspensjon), og diskonteringsrentene må ha samme durasjon/veid løpetid. For et foretak med spredd alderssammensetning kan de forventede pensjonsutbetalingene være fra 1 måned til over 60 år frem i tid.

Gjennomsnittlig veid tidsperiode for pensjonsutbetaling kan forenklet beregnes ved å veie forventet utbetaling for hvert år fremover for alle medlemmene i pensjonsordningen. Den gjennomsnittlige veide tidsperioden må beregnes ut fra forventede utbetalinger basert på den påløpte pensjonsforpliktelsen (PBO). Aktuarer kan bistå med å foreta en slik beregning for den enkelte pensjonsordning.

2.4 Beregning av diskonteringsrenten ut fra norske statsobligasjoner

Utbetalinger under pensjonsordninger vil gjennomgående ha en betalingsprofil som avviker fra profilen på norske statsobligasjoner da norske statsobligasjoner har årlig fast løpende rentebetaling, men ingen avdrag før lånets endelige forfall. Pensjonsforpliktelsen for én person har ingen utbetaling før pensjoneringstidspunktet, og deretter utbetales pensjonen løpende over forventet levetid (eller kortere dersom det ikke er en livslang ytelse). For å finne riktig rente for diskontering må derfor rentekurven for statsobligasjoner omregnes til en rentekurve der alle utbetalinger skjer ved slutten av obligasjonens løpetid (en nullkupong-rentekurve). Dette er vist i Vedlegg I.

Det følger av IAS 19.80 at diskonteringsrenten skal reflektere løpetiden til pensjonsutbetalingene. Siden pensjonsutbetalingene i en pensjonsordning kan være spredd utover perioden fra og med dagen etter balansedagen og over 60 år fram i tid, og disse utbetalingene kan variere vesentlig fra år til år, skal man etter denne hovedregelen benytte *ulike* diskonteringsrenter for de ulike forventede pensjonsutbetalingene i ordningen (utbetaling om ett år diskonteres med ett-årsrenten, utbetalinger om to år diskonteres med to-årsrenten osv. Med rente menes her nullkupongrenten).

– Etter IAS 19.80 er det også tillatt å benytte en vektet gjennomsnittlig diskonteringsrente. Standarden har imidlertid ingen eksplisitt beskrivelse av hvordan denne vektete gjennomsnittlige diskonteringsrenten skal beregnes.

– I vedlegg 1 er det foretatt beregninger av gjennomsnittlig vektet rente for tre pensjonsordninger. Beregningen tar utgangspunkt i tre pensjonsordninger med ulike

⁶ Se fotnote 1.

betalingsprofiler og gir veiledning med hensyn til hvilken rente som kan benyttes for pensjonsordninger med tilnærmet samme utbetalingsprofil.

Forslag til beregninger av renter pr. 31. desember 2011 og relevante opplysninger om de tre pensjonsordningene er vist i Vedlegg I.

2.5 Beregning av rentekurve ut over lengste løpetid på norsk statsobligasjonsrente

IAS 19 sier at diskonteringsrenten for løpetider utover det som det finnes markedspriser for, estimeres ved å ekstrapolere markedsrentene langs rentekurven (IAS 19.81).

I Norge finnes det ikke statsobligasjoner med løpetid utover 10 år. Som drøftet over kan pensjonsutbetalinger imidlertid ligge vesentlig lenger frem i tid. Vesentlige deler av den beregnede rentekurven må derfor ekstrapoleres.

Det kan tenkes flere måter å ekstrapolere en risikofri rentekurve utover den maksimale løpetiden for utestående norske statsobligasjoner.

En måte å ekstrapolere den norske rentekurven på, er å benytte krumningen i rentekurven til en annen valuta med lange observerbare renter for å estimere krumningen i rentekurven for norske kroner utover 10 år. Det er da viktig å finne valutaer som har høy likviditet i alle deler av rentekurven, og hvor krumningen på rentekurven må antas å være nokså lik den norske. Det er rimelig å anta at den valutaen, eller de valutaene, som i krumning best følger norske kroner mellom 5 og 10 år også gir det beste estimatet for krumningen utover 10 år.

Valutaer med statsobligasjoner med likviditet på opp til 30 år inkluderer amerikanske dollar, euro, britiske pund, sveitsiske franc og japanske yen. Danske kroner har statsobligasjoner opp til 20 år. Det gjøres oppmerksom på at de ulike statsobligasjonene kan ha ulike betingelser som kan være avvikende fra de norske.

En annen måte er å benytte swaprentene i interbankmarkedet for ekstrapolering av krumningen utover 10 år. Swaprenter i interbankmarkedet inkluderer kun en svært begrenset premie for kredittrisiko, og swaprentekurven burde derfor i prinsippet være nokså lik rentekurven til norske statsobligasjoner. Når det likevel er forskjeller antas dette å skyldes ulik likviditet i ulike deler av de to rentekurvene.

Veiledningen legger til grunn at IAS 19 krever at statsobligasjonsrenten skal legges til grunn som utgangspunkt for å fastsette renten, selv om det kan være svak likviditet i noen av obligasjonene. Swap-rentene kan derfor ikke etter IAS 19 benyttes direkte, men det legges til grunn i denne veiledningen at swap-rentene kan benyttes for å ekstrapolere rentekurven med utgangspunkt i nivået på 10 års-statsobligasjonsrenten.

Ut fra dagens forhold er det som et eksempel i Vedlegg I benyttet krumningen i NOK swaprenten som utgangspunkt for å ekstrapolere nullkupongrentekurven for norske renter utover 10 år.

2.6 NRS 6 – risikopåslag

NRS 6 følger de samme prinsipper som IAS 19 angående beregningsforutsetninger, og det som er omtalt over gjelder også for de foretak som følger NRS 6. NRS 6.50 tillater og likestiller at foretak istedenfor å benytte den risikofrie renten, kan benytte renten på foretaksobligasjoner med høy kredittverdighet som utgangspunkt for å fastsette diskonteringsrenten. Det er i NRS 6 ikke gitt kriterier om at det må være et likvid marked for slike obligasjoner i Norge. Siden vi i Norge for tiden ikke har et likvid marked for lange foretaksobligasjoner med høy kredittverdighet, innebærer det at det må være tillatt å beregne et estimert tillegg for risiko på den risikofrie renten/statsobligasjonsrenten i diskonteringsrenten.

En teknikk for å beregne risikopåslaget er å sammenligne markedsrenter på slike obligasjoner i utlandet med tilhørende statsobligasjonsrenter i samme valuta og med samme løpetid.

Ved å se på amerikanske AA-foretaksobligasjonsrenter med 15 års løpetid i forhold til amerikanske statsobligasjonsrenter (med samme durasjon) synes risikopåslaget nå å være ca. 1,2 %-poeng.

3 Avkastning på pensjonsmidler

Avkastning på pensjonsmidler er primært omhandlet i IAS 19.105–107. Forventet avkastning inngår som en reduksjon i periodens pensjonskostnad, og i den årlige endring i balanseførte pensjonsmidler.

IAS 19 beskriver oppsummeringsmessig følgende for beregning av avkastningen på pensjonsmidlene:

- Avkastning på pensjonsmidler i pensjonskostnaden skal fastsettes til den avkastning som forventes i gjennomsnitt på pensjonsmidlene over hele løpetiden til den tilhørende pensjonsforpliktelsen (IAS 19.106)
- Forventet avkastning på pensjonsmidler i pensjonsordningen skal basere seg på markedets forventninger ved *begynnelsen* av perioden (IAS 19.106)
- Ved fastsettelsen av forventet og faktisk avkastning skal foretaket trekke fra forventede forvaltnings- og administrasjonskostnader, utover forventede administrasjonskostnader allerede inkludert i aktuarielle forutsetninger benyttet ved målingen av påløpt pensjonsforpliktelse (IAS 19.107)

I praksis innebærer dette at man skal estimere hvilken avkastning markedet forventer at en tilsvarende portefølje av aktiva i vektet gjennomsnitt vil få de neste 0–60 årene.

Den forventede avkastning på pensjonsmidler må fastsettes så nøyaktig som mulig. De regnskapsmessige størrelser vil dog ikke være like følsomme for denne forutsetningen som for diskonteringsrenten, da den forventede avkastningen kun påvirker ett år av gangen. Forventet avkastning har betydning for beregnet avkastning på pensjonsmidlene i regnskapsperioden og inngår i periodens netto pensjonskostnad samt i endring av balanseførte pensjonsmidler. Feil eller unøyaktigheter i forventet avkastning vil påvirke fordelingen mellom hvor mye avkastning som presenteres over resultatet i inneværende regnskapsår og hvor mye som presenteres som estimatavvik.

Det skilles mellom den langsiktige forventede avkastningen som skal benyttes i resultatregnskapet, og årets forventede avkastning som benyttes for å estimere virkelig verdi av pensjonsmidlene på balansedagen. Forskjellen fremkommer som estimatavvik (IAS 19.105). Bakgrunnen for dette er blant annet standardens formål om å jevne ut pensjonskostnaden over tid. Forutsetningen skal fastsettes så nært opp mot balansedagen som mulig (som for diskonteringsrenten omtalt over), men i resultatregnskapet benyttes forventet langsiktig avkastning fastsatt på den første dagen i regnskapsperioden. Dette innebærer i praksis at man normalt benytter den forventede avkastning som lå til grunn ved avleggelsen av fjorårets regnskap. Forutsetningen som fastsettes på balansedagen i inneværende regnskapsår får da kun virkning for resultatregnskapet til neste år.

Årets estimerte faktiske avkastning fastsettes basert på beste tilgjengelige informasjon om markedsforholdene og aktivaallokeringen for det enkelte aktuelle regnskapsår. Normalt bør livselskapet eller pensjonskassen kunne gi et estimat på dette mot slutten av regnskapsåret.

Etter nye virksomhetsregler for livselskaper med virkning fra 2008 skal alle administrasjons- og forvaltningskostnader belastes forskuddsvis. Tilsvarende gjelder også egenkapitalbetjening (kostnader) for finansiell risiko (knyttet til rentegarantien) og forsikringsmessig risiko (knyttet til risiko for langt liv). Dette innebærer at det ikke lenger er nødvendig å justere forventet avkastning på pensjonsmidler for underskudd på administrasjonsresultatet og for egenkapitalbetjening. Belastede totale kostnader til administrasjon og forvaltning av pensjonsordningens pensjonsmidler er en periodekostnad og kostnadsføres fortløpende. Det skal allerede være avsatt i pensjonsforpliktelsen for kostnader til administrasjon av pensjoner under

utbetaling. Følgelig skal årets belastning av disse kostnadene prinsipielt redusere påløpt pensjonsforpliktelse (som en del av årets utbetalinger).

Estimert avkastning vil variere basert på sammensetningen av de ulike aktivaklassene som utgjør pensjonsmidlene og vil således ikke være sammenfallende for pensjonsordninger med forskjellige investeringsprofiler. Normalt vil pensjonsmidlene være investert delvis i statsobligasjoner, foretaksobligasjoner, aksjer og eiendom. Forventet avkastning vil derfor i vesentlig grad svinge i takt med markedsrenten og dermed diskonteringsrenten. Som hovedmetode anbefales det derfor at forventet avkastning tar utgangspunkt i den anvendte diskonteringsrenten med et risikopåslag som gjenspeiler forventet aktivaallokering over tid.

De fleste norske foretak har sine pensjonsmidler forvaltet sammen med andre foretaks pensjonsmidler hos norske livselskaper. Disse livselskapene har strenge krav til og grenser for aktivaallokeringen. Det må derfor antas at forventet avkastning mellom livselskapene i liten grad vil variere over tid. Derfor bør meravkastningen for slike pensjonsmidler ta utgangspunkt i norske livselskapers faktiske, historiske meravkastning.

NRS har beregnet at meravkastningen (utover risikofri rente) hos de norske livselskapene i gjennomsnitt de siste 15 år har vært på ca. 1,5 %.⁷

Ut i fra det ovenstående vil et foretak med en normal allokering mellom ulike aktivaklasser basert på empiri kunne forvente en meravkastning på ca. 1,5 % utover risikofri rente/statsobligasjonsrenten (dvs. benyttet diskonteringsrente etter IAS 19), og dette gir en estimert avkastning på 4,1 %.

Det presiseres at det er avvik mellom livselskapene og over tid, og at det enkelte foretak selv må vurdere hvilken forventet avkastning som er beste estimat.

For foretak med egne forvaltede pensjonskasser eller foretak som kan påvirke aktivaallokeringen for midler plassert i livselskaper gjennom separate investeringsporteføljer (jfr. nye virksomhetsregler for livselskap), og som forventer aktivaallokering vesentlig forskjellig fra normal allokering, skal forventet avkastning avvike fra angitt forventet nivå i veiledningen.

En måte å estimere forventet avkastning på pensjonsmidlene kan være å se på historisk meravkastning til de viktigste grupper av investeringer som finnes i pensjonsordningene. I den utstrekning investeringene er spredd på ulike geografiske markeder må forventet meravkastning relatere seg til de samme geografiske markeder. Forventede variasjoner i aktivaallokering over tid vil også medføre utfordringer i en analyse basert på aktivaallokering på et bestemt tidspunkt. Empiri fra USA (se for eksempel Damodaran 2002⁸) har imidlertid grovt sett vist følgende gjennomsnittlige meravkastning *før forvaltnings-/transaksjonskostnader* for ulike aktivaklasser:

– Bankinnskudd, statsobligasjoner	0 %
– Foretaksobligasjoner med høy kredittverdighet	0,8 %
– Børsnoterte aksjer	3 % – 6 %
– Eiendom (netto etter driftskostnader)	4 % – 8 %

Meravkastningen skyldes i all hovedsak høyere risiko for de enkelte aktivaklasser. Empiri fra Norge er ikke tilgjengelig, men det er antatt at det ikke foreligger vesentlige forskjeller mellom USA og Norge på dette området.

⁷ Basert på FNOs livstatistikk og risikofrie renter fra Norges Bank.

⁸ Damodaran (2002), Investment Valuation, Wiley

4 Lønnsvekst, regulering av pensjon under opptjening i folketrygden og pensjonsregulering

Lønnsvekst, regulering av pensjon under opptjening i folketrygden og pensjonsregulering er spesielt omhandlet i IAS 19.83–86, samt i IAS 19 BC 35–37. Oppsummert fremgår det av IAS 19 at:

- Pensjonsforpliktelser skal måles på et grunnlag som gjenspeiler:
 - o estimert fremtidig lønnsvekst
 - o ytelsene som er fastsatt i vilkårene i ordningen på balansedagen. Fremtidige (mulige/forventede) endringer som ikke er avtalt eller underforstått skal ikke hensyntas.
 - o estimerte fremtidige endringer i nivået for eventuelle offentlige ytelser (årlig regulering) som påvirker de ytelsene som utbetales under dagens vedtatte pensjonssystem⁹
- Estimerer av fremtidig lønnsvekst tar hensyn til inflasjon, ansiennitet, forfremmelser og andre relevante faktorer, for eksempel tilbud og etterspørsel i arbeidsmarkedet.
- Økonomiske forutsetninger skal baseres på markedets forventninger på balansedagen.

I motsetning til for renter så finnes det ikke et marked for disse størrelsene. For å fastsette disse parametrene må man derfor gjøre vurderinger av fremtiden basert på historiske tall og prognoser basert på likevektsmodeller.

4.1 Estimert fremtidig lønnsvekst

Regnskapsføring av pensjonsforpliktelser forutsetter at det estimeres en sluttlønn der dette er relevant for den fremtidige pensjonens størrelse (IAS 19.83). Lønnsvekst i denne sammenheng er da vekst i pensjonsgrunnlaget. Lønnsvekst i form av bonus, opsjoner, naturalytelser og lignende som ikke inngår i pensjonsgrunnlaget, holdes utenfor. Over tid kan vi imidlertid forvente at lønnsvekst i all hovedsak vil skje gjennom økning i fastlønn som er pensjonsgivende. For beregning av lønnsvekst er det naturlig å ta utgangspunkt i inflasjon og reallønnsutvikling, der estimert fremtidig lønnsvekst er summen av de to komponentene. Estimerer på forventet langsiktig lønnsvekst er beheftet med betydelig usikkerhet.

Tidsperioden for lønnsvekst er kun frem til pensjonsalderen for sluttlønnordninger, og dermed kortere enn utbetalings-/diskonteringsperioden.

Forventet inflasjon

I de lange statsobligasjonsrentene ligger det implisitte forventninger om inflasjon og realrenter. I den videre drøftelsen er 10 års statsobligasjoner lagt til grunn for å beregne de to komponentene.

Etter IAS 19 er det rentekurven på balansedagen som skal være utgangspunktet for diskonteringen av fremtidige pensjonsforpliktelser. Det vises til drøftelsen i kapittel 2 for fastsettelsen av en langsiktig gjennomsnittrente for nåverdiberegningen av pensjonsforpliktelsen. Det nominelle rentenivået på 10 års statsobligasjoner vil være observerbart i markedet, mens realrente og inflasjonskomponent vil måtte estimeres. Disse størrelsene vil også kunne variere over tid.

⁹ Mulige framtidige endringer i Folketrygden hensyntas ikke. Disse får effekt på regnskapene når endringene eventuelt blir vedtatt (IAS 19.83 c)

I Norge er pengepolitikken innrettet med et langsiktig inflasjonsmål på 2,5 %. Det vil være naturlig å ta utgangspunkt i dette ved vurderingen av inflasjonskomponenten i renten. Inflasjonsprognoser fra SSB og Norges Bank indikerer at inflasjonsforventningene er lavere på kort sikt. SSBs prognose fra desember 2011 for perioden 2011 til 2014 viser en forventning om en inflasjon mellom 1,3 % og 1,9 % i perioden. Tilsvarende tall fra Norges Bank fra oktober 2011 er mellom 1,5 og 2,25 % i samme periode. Gjennomsnittlig inflasjonsforventning fra SSB og NB for de nærmeste 4 årene ligger på ca 1,7 %. Det langsiktige rentenivået i rentemarkedet er for tiden lavt og synes å reflektere en lavere inflasjonsforventning enn Norges Banks langsiktige inflasjonsmål. Med bakgrunn i oppfatningen av markedets inflasjonsforventning anslås den langsiktige inflasjonskomponenten til ca 1,75 %. Størrelsen er normalt avhengig av hvor lang veid løpetid den aktuelle pensjonsordningen har. Prinsipielt kunne det vært lagd en fullstendig kurve knyttet til forventet inflasjon, men på grunn av mangel på presise markedsdata blir dette uansett svært grovt. Som vist i vedlegg I, er den nominelle renten på 10 års statsobligasjoner¹⁰ pr. 31. desember 2011 2,41 %. Estimert inflasjon på ca 1,75 % gir en beregnet 10 års realrente på ca 0,7 %.

Et annet utgangspunkt for vurderingene kan være observerbare realrenter i markeder som handler realrenteobligasjoner.¹¹ Internasjonale kapitalmarkeder er blitt stadig mer integrerte, og det er derfor grunn til å tro at den langsiktige realrenten vil ligge på omtrentlig samme nivå selv om renter, inflasjon og kortsiktig realrente kan variere betydelig mellom landene på kort sikt. Lange realrenteobligasjoner (10–31 år) i euro varierer og lå per 31. desember 2011 i Frankrike mellom 1,3 % og 1,7 % (1,3 % for 11 år, 1,7 % for 21 år og 1,5 % for 29 år), mens tilsvarende renter i USA lå mellom -0,11 % og 0,76 % (-0,11 % for 10 år, 0,5 % for 20 år og 0,76 % for 29 år), i Sverige mellom 0,13 % og 0,26 % (10 og 17 år) og i Storbritannia mellom -0,58 % og -0,12 % (-0,58 % for 11 år, -0,21 % for 21 år, -0,14 % for 28 år og -0,12 % for 44 år¹²) (kilde Bloomberg). Den store variasjonen landene imellom for tiden har trolig sitt utspring i den gjeldende usikkerhet som hersker på de internasjonale finansmarkedene. Observasjonene i de internasjonale rentemarkedene indikerer at det trolig ikke kan anses urimelig å legge til grunn at det er innbakt et langsiktig realrentenivå på omlag 0,6 % – 1,2 % i dagens prising av lange norske statsobligasjoner. Dette henger sammen med anslagene fra forrige avsnitt på ca 1,75 % inflasjon.

Forventet gjennomsnittlig reallønnsvekst

Som beskrevet i punkt 1.2 ovenfor krever IAS 19 at konkrete prognoser for de neste års lønnsvekst skal reflekteres i de vektete estimatene, samtidig som det skal være konsistens mellom parametrene renter og lønnsvekst over tid.

De nærmeste årene forventer SSB at reallønnsveksten vil ligge på 3,0 % for 2011, 2,0 % for 2012, 2,0 % for 2013 og 2,25 % for 2014¹³ (Økonomiske analyser 6/2011). Tilsvarende tall fra Norges Bank er 2,75 % for 2011, 2,75 % for 2012, 2,25 % for 2013 og 2,5 % for 2014 (Pengepolitisk Rapport 3/2011, tabell nr 3). Det presiseres at pensjonsgrunnlagsveksten og lønnsveksten ikke behøver å være like over kortere tidsperioder. Et typisk norsk foretak med

¹⁰ Data for 10 års statsobligasjon er hentet fra Norges Banks sin hjemmeside

¹¹ Markedene for realrenteobligasjoner er ofte relativt små med lite diversifisering av aktører på tilbuds og etterspørselsside og observerte priser kan derfor være drevet av strukturelle forhold og ikke nødvendigvis reflektere et markedskonsensus for inflasjon.

¹² Se forrige fotnote om spesielle strukturelle forhold som særlig kan gjelde etterspørselsiden i Storbritannia.

¹³ Vi har avrundet oppgitte anslag til nærmeste kvarte prosent

pensjonsordninger etter lov om foretakspensjon, har ansatte som er i begynnelsen av førtiårene, og som derfor har rundt 20 år til pensjoneringstidspunktet. Som en følge av at IAS 19 har et krav om konsistens mellom parametrene renter og lønnsvekst over tid, og langsiktig realrente er lav, er det i denne veiledningen etter 2015 lagt til grunn en gradvis reduksjon av reallønnsveksten til 1 % ved fastsettelsen av forventet gjennomsnittlig reallønnsvekst.

Det kan videre være nyttig å se på historisk reallønnsutvikling i Norge når man skal anslå fremtidig reallønnsvekst på lengre sikt. I periodene frem til og med 2009 var gjennomsnittlig reallønnsvekst for lønnstakere i Norge som følger:

Tabell 1: Reallønnsutvikling i Norge, alle næringer

Periode	Gjennomsnittlig reallønnsvekst
2005 – 2009	2,7 %
2000 – 2009	2,7 %
1995 – 2009	2,7 %
1990 – 2009	2,3 %
1985 – 2009	2,1 %
1980 – 2009	1,7 %

Kilde: Statistisk Sentralbyrå

De siste årene har hovedsakelig vært preget av oppgangskonjunkturer. De siste 30 år inneholder både opp- og nedgangskonjunkturer, og viser en reallønnsvekst på 1,7 %.

Forventninger fra SSB og Norges Bank samt kravet til konsistens mellom langsiktig realrente og langsiktig reallønnsvekst beskrevet over gir en reallønnsforventning på ca 1,5 %. På grunn av dagens økonomiske situasjon og usikkerhet rundt varigheten av denne situasjonen, understrekes det at anslaget er beheftet med betydelig usikkerhet.

Opptjeningstiden er kortere enn perioden for diskontering av utbetalingene. Vektet diskonteringsrente og vektet lønnsøkning relaterer seg derfor ikke til samme tidsintervaller.

Karrieretillegg

Reallønnsutviklingen viser gjennomsnittlig lønnsutvikling for lønnsmottakere totalt i samfunnet. Det vil si at reallønnsutviklingen uttrykker hvor mye lønnen i gjennomsnitt endres for samme type arbeid med samme ansiennitet/lønnstrinn fra en periode til den neste. Det følger av IAS 19.84 at man i pensjonsberegningen skal anslå lønnsveksten (vekst i pensjonsgrunnlaget) for den enkelte person, og dermed hensynta karrieretillegg knyttet til forfremmelser og ansiennitet. Det finnes ikke gode data på hvor mye karrieretilleggene i gjennomsnitt utgjør pr. år, men Pensjonskommisjonen/SSB har anslått det til å utgjøre 0,5 % pr. år utover gjennomsnittlig lønnsøkning frem til ca. 45 år, og deretter ingen gjennomsnittlig karrieretilleggsøkning, og trolig til og med noe nedgang de siste arbeidsaktive år. Dette anslaget inkluderer imidlertid også lønnsøkninger knyttet til skifte av arbeidsgiver. Dette hensyntas ikke i pensjonsberegningen, da man kun regner på dagens ansatte og hensyntar forventninger om at noen av disse slutter underveis.

Veiledningen anslår derfor grovt, inntil det foreligger bedre statistikk, at man i gjennomsnitt kan legge 0,25 % pr. år på forventet reallønnsvekst for foretak med normal gjennomsnittlig alderssammensetning (jf. punkt 1.3).

Estimert fremtidig nominell lønnsvekst for et gjennomsnittlig norsk foretak blir følgende:

Tabell 2: Oppbygging av estimat for et gjennomsnittsforetak.

Forventet reallønnsutvikling	1,5 %
Forventet inflasjon	1,75 %
= Forventet gjennomsnittlig nominell lønnsvekst	3,25 %
Forventet gjennomsnittlig karrieretillegg	0,25 %
= Forventet gjennomsnittlig lønnsvekst	3,5 %

Dersom foretaket har spesielle forhold som tilsier at reallønnsutviklingen for foretakets ansatte vil følge en annen utvikling enn gjennomsnittet for andre foretak, vil det være behov for justeringer av forutsetningen. Blant relevante forhold kan nevnes:

- Dersom foretaket har ansatte med gjennomsnittlig alder vesentlig lavere enn gjennomsnittet (i overkant av førti år for norske foretak) og forventet kraftigere lønnsutvikling for unge enn eldre ansatte er antatt, bør forventet reallønnsøkning være høyere enn gjennomsnittet. Tilsvarende bør forventet reallønnsøkning være lavere enn gjennomsnittet dersom foretaket har mange eldre arbeidstakere.
- Tilsvarende kan enkelte industrier eller foretak på grunn av konkurranseutsatthet i forhold til utenlandsk industri og andre foretak som har lavere lønninger, ha forventninger om lavere lønnsvekst enn gjennomsnittet. Andre industrier/foretak som er skjermet, og forventer langvarig stor konkurranse om arbeidskraft med videre, kan ha reallønnsvekstforventninger høyere enn gjennomsnittet. SSB utgir statistikk for enkelt næringer som kan begrunne avvik fra gjennomsnittet. Imidlertid viser denne statistikken at selv om det kan være betydelige reallønnsavvik mellom næringer de enkelte år, er forskjellene marginale over lengre tidsperioder.
- Forventet lønnsvekst kan også være vesentlig forskjellig mellom ulike grupper i foretaket. Det kan derfor være aktuelt å ha ulike lønnsforventninger for ulike grupper.

4.2 Forventet regulering av pensjon fra folketrygden

Forventet regulering av pensjon i folketrygden har i dag stor betydning for foretakenes pensjonsforpliktelse. Pensjonsordninger etter lov om foretakspensjon (ytelsesplaner) relaterer pensjonsnivået til en prosentsats i forhold til sluttlønn, og foretaket vil være ansvarlig for en differansepensjon mellom folketrygdens ytelser og det angitte pensjonsnivå. Det er imidlertid viktig å merke seg at foretakene ifølge lov om foretakspensjon ikke har ansvar for eventuelle endringer/svekkelser i folketrygdens alderspensjon i forhold til dagens nivå. Pensjonsutbetalingen i privat pensjonsordning baseres dessuten på en antatt folketrygd, noe som kan innebære at det faktiske pensjonsnivået for den enkelte kan avvike fra prosentsatsen angitt i pensjonsordningens regelverk. I offentlige bruttoordninger kan det være behov for en mer konkret vurdering av faktisk forventet pensjon fra folketrygden.

Stortinget vedtok i mai 2003 de retningslinjer for regulering av grunnbeløpet (G) som gjelder i dag. Både opptjent pensjon og pensjoner under utbetaling i folketrygden skal i henhold til vedtaket reguleres i forhold til den generelle lønnsveksten for yrkesaktive.¹⁴ Det synes å være et godt samsvar mellom lønnsutvikling og regulering av pensjon under opptjening i folketrygden i årene etter 2003.

¹⁴ Fra 2011 vil pensjoner under utbetaling i folketrygden bli regulert med lønnsveksten og deretter fratrasket en fast faktor på 0,75 prosent.

Det synes derfor riktig å forutsette at regulering av opptjente pensjonsrettigheter i folketrygden, som danner grunnlag for beregning av antatt alderspensjon ved pensjonsalder, skal reguleres med forventet gjennomsnittlig lønnsvekst i Norge (dvs. uten karrieretillegg): 3,25 %.

4.3 Pensjonsregulering for ordninger etter foretakspensjonsloven

Forutsetningen om pensjonsregulering må bygge på en konkret vurdering av de vilkår som er avtalt i den aktuelle pensjonsordning. Reguleringsbestemmelsene for foretakspensjonsordninger kan være ulikt utformet fra å være direkte knyttet til minimumsbestemmelsene i lov om foretakspensjon (se nedenfor) og til årlig regulering av pensjon under opptjening i folketrygden (maksimumsbestemmelsen). Disse to reguleringsmetodene drøftes nedenfor.

Minimumsbestemmelse

I kollektive tjenestepensjonsordninger (ytelsesordninger) er det etter lov om foretakspensjon ikke krav om at pensjonen skal gis en fast årlig regulering, men loven har en minimumsbestemmelse som fastsetter at tilført overskudd på pensjonistenes midler (dvs. samlet avkastning utover grunnlagsrenten som pensjonsutbetalingene er blitt fondert etter) skal benyttes til å øke pensjonene. Økningen kan likevel ikke være større enn G-veksten i året. Det kan likevel gis høyere tillegg for at reguleringen i året og de to foregående år til sammen skal svare til den prosentvise økningen av G i disse årene.

Dette innebærer at forventet avkastning på pensjonsmidlene direkte vil påvirke pensjonsreguleringene og det må sikres konsistens mellom disse størrelsene. IAS 19 krever at foretaket skal beregne beste estimat av de variabler som vil bestemme den endelige kostnaden (utbetalingen) for foretakets pensjonsytelser (se bl.a. IAS 19.72), og selv om disse ytelsene bare kommer til utbetaling dersom en nærmere angitt hendelse inntreffer når en arbeidstaker ikke lenger er ansatt. Sannsynligheten for at den angitte hendelsen vil forekomme (i dette tilfelle: den høye avkastningen), påvirker målingen av forpliktelsen, men avgjør ikke om forpliktelsen faktisk eksisterer (IAS 19.69).

Utgangspunktet for fastsettelse av minstekravet til pensjonsregulering er forventet langsiktig avkastning utover grunnlagsrenten. Er avkastningen lavere enn grunnlagsrenten, kreves ingen pensjonsregulering. Er forskjellen mellom avkastning og grunnlagsrente målt i prosentenheter høyere enn den prosentvise økningen i G-beløpet, skal pensjonene likevel ikke reguleres med mer enn økningen i G-beløpet. Der avkastningen ligger mellom disse yttergrensene, settes den prosentvise reguleringstakten lik oppnådd avkastning utover grunnlagsrenten. Et kompliserende forhold er at pensjonsforvalteren (livselskap eller pensjonskasse) i enkelte perioder kan velge å anvende deler av slik meravkastning til å styrke tilleggsavsetninger og dermed redusere potensialet for pensjonsregulering, uten at dette kommer tilbake til pensjonistene i form av høyere pensjonsregulering i senere perioder.

Når kreftene som avgjør pensjonsreguleringen er sammensatt på en så kompleks måte, kan det bli for enkelt å estimere forventet pensjonsregulering alene ut fra differansen mellom forventet avkastning og grunnlagsrenten i pensjonsordningen. Man bør i tillegg ta eksplisitt hensyn til hvilken betydning det har at oppnådd avkastning svinger over tid.

Pr. 31. desember 2011 anslår denne veiledningen at forventet langsiktig avkastning i en gjennomsnittsordning tilsvarer 4,1 %, jfr. drøftelsen av denne størrelsen i punkt 3.

Grunnlagsrenten for ny opptjening i løpende pensjonsordninger ble i 2004 satt ned fra 4 % til 3 %, og Finanstilsynet har besluttet at den skal settes ned til 2,5 % for alle nye livsforsikringskontrakter som etableres etter 1. januar 2011. Videre er det besluttet at høyeste tillatte beregningsrente som norske livsforsikringsselskaper og pensjonskasser kan anvende ved beregning av premier og forsikringsmessige avsetninger for ny pensjonsopptjening for kollektive rente- og pensjonsforsikringer skal være høyst 2,5 prosent fra 1. januar 2012. Dette vil over tid bringe grunnlagsrenten nedover, men det vil ta lang tid. Gjennomsnittlig grunnlagsrente på

pensjonistenes midler vil de neste årene i mange tilfeller være ca. 3,5 %, men skal beregnes ut i fra den enkelte kontrakt. Aktuarer kan bistå med å beregne hvilken gjennomsnittlig grunnlagsrente den enkelte pensjonsordning har på pensjonistenes midler. For nye ordninger etablert etter 2006 ble grunnlagsrenten satt til 2,75 %.

Utførte simuleringsberegninger, tilsier at 0,5 % kan være et rimelig nivå på gjennomsnittsverdien av minstekrav til pensjonsregulering over tid, basert på de økonomiske forutsetninger gitt i denne veiledningen for et typisk norsk foretak som beskrevet i avsnitt 1.3. Det er da regnet med forventet årlig avkastning lik ca 4,1 %, gjennomsnittlig grunnlagsrente lik 3,5 %, og nærmere bestemte forutsetninger om svingningsmønster i årlig avkastning og kostnaden ved avsetning til tilleggsavsetninger.

Forutsetningen om minimumsregulering skal tilpasses spesifikke forutsetninger for det enkelte foretaks pensjonsordning.

Tabell 3: Estimat for pensjonsregulering ved fonderte ordninger med minimumsregulering (avrundet til nærmeste kvarte prosent)

Gjennomsnittlig forventet avkastning, ca	4,1 %
– Grunnlagsrente	3,5 %
- Beregnet virkning av svingning i årlig avkastning og avsetninger til tilleggsavsetninger	0,5 %
= Pensjonsregulering, ca	0,1 %

Maksimumsbestemmelse

Noen pensjonsavtaler har vilkår om at pensjoner under utbetaling skal reguleres i forhold til den prosentvise endringen av G. Dette innebærer at estimatet for pensjonsregulering settes lik forventet G-regulering. Merk imidlertid at pensjonsreguleringen skal dekke en annen tidsperiode enn lønnsvekst for å fastsette pensjonsgrunnlaget, og vekst i reguleringen av pensjon under opptjening i folketrygden for å fastsette folketrygdens ytelser.

Ufonderte ordninger

En del ordninger er ufonderte ordninger hvor utbetaling av pensjon skjer over driften. Reguleringen av pensjonene vil avhenge av de faktiske avtaleforhold, for eksempel regulering tilsvarende reguleringen av pensjon under opptjening i folketrygden, inflasjonsregulering og så videre. De faktiske avtaleforhold skal legges til grunn ved pensjonsberegningen.

4.4 Regulering i offentlig sektor

Med bakgrunn i endring av regler for regulering av offentlig tjenstepensjon omtales regulering av oppsatte rettigheter og regulering av pensjoner under utbetaling.

I tråd med Stortingets vedtak skal alderspensjon fra offentlige tjenstepensjonsordninger fra 1.1 2011 reguleres etter nye regler på samme måte og fra samme tidspunkt som alderspensjon fra folketrygden.

Dette innebærer følgende:

4.4.1 Regulering av pensjoner under utbetaling

Pensjon under utbetaling reguleres med lønnsvekst og fratrekkes deretter 0,75 prosent. Ved en lønnsvekst på w , innebærer dette at pensjonen multipliseres med følgende faktor:

$$(1+w) \cdot (1-0,0075).$$

For eksempel vil pensjonen bli regulert med 2,48 % ved en lønnsvekst på 3,25 %. Som forventet fremtidig lønnsvekst, w i formelen for regulering, kan parameteren for forventet gjennomsnittlig nominell lønnsvekst (altså forventet lønnsvekst uten karrieretillegget) benyttes.

Alderspensjon fra særaldersgrense skal reguleres likt som alderspensjon under utbetaling. Denne blir imidlertid omregnet ved fylte 67 år ved at pensjonsgrunnlaget oppreguleres med lønnsvekst fra fratrekkelse til 67 år. Brutto alderspensjon beregnes på nytt, levealdersjusteres og samordnes med alderspensjon fra folketrygden ved 67 år.

4.4.2 Regulering av oppsatte rettigheter

Når en ansatt slutter i et foretak med offentlig pensjonsordning, så vil vedkommende ha opparbeidet seg oppsatte rettigheter. I privat sektor utstedes det en fripolise når en ansatt slutter. For offentlig tjenstepensjon får man i stedet en oppsatt rett som reguleres frem til pensjonsalder. Pga bruttogarantien, så blir denne oppsatte rettigheten samordnet med annen offentlig tjenstepensjon. Dersom man kun har oppsatte rettigheter blir denne utbetalt som pensjon ved pensjonsalder 67 år (eller ved eventuell særaldersgrense).

Oppsatte rettigheter reguleres med lønnsvekst. Det vil være naturlig å ta utgangspunkt i veiledningens lønnsvekstforventning uten karrieretillegget, for tiden 3,25 %. Etter 67 år vil pensjonen reguleres med lønnsvekt fratrasket 0,75 prosent, se avsnitt ovenfor.

4.4.3 Regulering innenfor offentliglike ordninger

I den grad det er avtalt annen regulering av pensjoner under utbetaling enn det som følger av regler i offentlig sektor, skal den spesifikke avtale legges til grunn. Dersom det foreligger praksis, tidligere disponeringer eller andre omstendigheter som tilsier at foretaket har etablert en berettiget forventning om et nivå på reguleringen, må det foretas en konkret vurdering av om det forventede reguleringsnivået skal legges til grunn.

5. Demografiske forutsetninger

Demografiske forutsetninger omfatter dødelighet, uførhet, førtidspensjonering gjennom AFP i offentlig sektor, forventet pensjoneringsalder og frivillig avgang, og er behandlet i IAS 19.73.

Det er ikke nærmere bestemmelser i IAS 19 om de demografiske forutsetningene, men generelt følger det av IAS 19.73–74 at aktuarielle forutsetninger skal bygge på beste estimat og være objektive. Det vil si at forutsetningene verken skal overvurdere eller undervurdere pensjonsforpliktelsen.

Selv mindre endringer i forventet levealder mv. kan gi vesentlige utslag i beregnet pensjonsforpliktelse. Det presiseres at forventet levealder og andre demografiske forhold varierer vesentlig mellom ulike land og ulike yrkesgrupper, og at kun norske forhold omtales nedenfor.

Bruk av foretakets egne dødelighets- og uføreestimer mv. eller bruk av gjennomsnittstallene for alle foretak?

Alle foretak som har pensjonsordningen i et livsselskap har full risikoutjevning for dødsrisiko (dødsfall som kan utløse ektefelle- og barnpensjon), overlevelsesrisiko (hvor lenge pensjon utbetales) og uførerisiko (som utløser uførepensjon og premiefritak) gjennom deltakelse i livsselskapets risikopool (risikofellesskap) for kollektiv pensjonsforsikring. I praksis er derfor den forventede pensjonskostnaden for foretaket bestemt av antatt dødelighet, uførhet mv. i denne risikopoolen, og ikke av antatt dødelighet, uførhet mv. i det enkelte foretak.

Spørsmålet er om IAS 19 tillater at de faktiske forhold (gjennomsnittlig dødelighet mv. og risikoutjevning) reflekteres i beregningen av pensjonsforpliktelsene. IAS 19 regulerer ikke direkte det omtalte forhold. Hovedprinsippet er at når det er det enkelte foretak som har det kontraktmessige ansvaret for pensjonen til den enkelte pensjonist i hele levealderen, selv om driftingen av ordningen er satt bort, skal pensjonsforpliktelsen baseres på de demografiske forhold i det enkelte foretak. Behandling av en rett til refusjon som en egen eiendel (IAS 19.104A) trekker i samme retning. Under tvil har likevel denne veiledningen kommet frem til at det faktisk at risikofellesskapet utjevner risiko og kostnader for det enkelte foretak, må hensyntas i beregningen av forpliktelsen. Det avgjørende er da å beregne beste estimat for de endelige kostnadene for foretakets pensjonsytelser (jf. IAS 19.73), og parallell til flerforetaksordninger hvor gjennomsnittsbetraktninger og forholdsmessige andeler er beregningsprinsippet (IAS 19.29).

Dermed legges det til grunn at foretak som har ordningene i livsselskap skal benytte gjennomsnittlige, og ikke foretaksspesifikke demografiske forutsetninger.

I en pensjonskasse er det ingen risikoutjevning, og foretak med pensjonskasse skal derfor benytte demografiske forutsetninger som er relevante for pensjonskassens medlemsbestand ved estimering av pensjonsforpliktelsene.

Avvikende demografiske forutsetninger fra gjennomsnittlige demografiske forutsetninger bør omtales spesielt i noter til regnskapet.

Demografiske forhold på balansedagen eller forventede forhold på utbetalingstidspunktet?

Forventningsrette estimat skal gjelde de *fremtidige* egenskapene (levealder mv.) for ansatte (IAS 19.73). Ut i fra ordlyden i IAS 19.90 som omhandler lignende aktuarielle forhold, må det legges til grunn at man også skal justere for forventede trender fremover i tillegg til det historiske data sier om levealder med videre.

Skal livsselskapenes sikkerhetsmarginer og eventuelle gevinster medtas i pensjonsforpliktelsen?

Tradisjonelt har livsselskapene lagt på sikkerhetsmarginer i premieberegningsgrunnlagene for dødsrisiko, overlevelsesrisiko og uførerisiko. IAS 19.73–74 legger imidlertid beste estimat til grunn, og tillater derfor ikke bruk av kostnadselement og sikkerhetsmarginer (forsiktighet) i tariffene.

5.1 Levealder og uførhet

Finansnæringens Fellesorganisasjon (FNO), representert ved aktuarer fra livsselskapene, utarbeidet i 2005 nye netto dødelighetsgrunnlag og sivilstandselementer for kollektiv pensjon, herunder samboerpensjon. Det er ikke utarbeidet beregningsgrunnlag for uføreytelser. Nettotariffen, som benevnes K2005, er utarbeidet med bakgrunn i data fra livsforsikringsselskapene for årene 1996–2001, samt opplysninger fra SSB. Tariffen angir dødelighetsanslag både direkte ut fra dette statistikk materialet, samt estimert dødelighet frem i tid, basert på endringer i befolkningsdødeligheten fra 1951–2000.

Tariffen er basert på antall forsikrede og registrerte dødsfall som telleenhet. Forsikrede med høyere lønn og forsikringssum forventes å leve lenger enn forsikrede med lavere lønn og forsikringssum. Dette kan bety at man ved IAS 19 og NRS 6-beregninger basert på K2005 isolert sett undervurderer pensjonsforpliktelsen, når det benyttes et beregningsgrunnlag med like dødelighetsforutsetninger basert på en gjennomsnittsbetraktning.

Dødelighet

Bruk av livselskapenes premietariffer gir ikke nødvendigvis i tilstrekkelig grad forventningsrette estimater. For beregninger av pensjonsforpliktelser etter IAS 19 og NRS 6, må man justere beregningsgrunnlaget slik at dette gir forventningsrette estimater. Dette kan baseres på utledning av K2005, eller annen aktuarfaglig forsvarlig fremgangsmåte. Herunder vil det være relevant å ta i betraktning forventninger om ytterligere økning i levetiden fremover, utover det som følger av K2005.

Uførepensjon/premiefritak

Livselskapenes erfaringer de seneste årene viser at uførerisikoen i deres premietariffer kan være overvurdert. Bruk av disse premietariffene for IAS 19 og NRS 6-beregninger kan derfor medføre at pensjonsforpliktelsene overvurderes for dette forhold. Det er imidlertid knyttet betydelig usikkerhet til den fremtidige uføreutviklingen, og det finnes neppe bedre estimater enn de foreliggende som er basert på historiske data.

Noteinformasjon

Det skal gis noteinformasjon om viktige forutsetninger anvendt ved beregningen. Anvendt beregningsgrunnlag utgjør en slik viktig forutsetning, og eventuelle avvik fra gjennomsnitt bør særskilt omtales i noter til regnskapet (IAS 19.120). Det bør også gis eksempler på forventet levetid, dødssannsynligheter og uføresannsynligheter for forskjellig alder og kjønn (IAS 19.120A (n) (vi)).

5.2 Uttakstilbøyelighet AFP i offentlig sektor

Under lønnsforhandlingene for offentlig sektor våren 2009 ble det fremforhandlet en løsning som innebar en videreføring av AFP-ordningen i offentlig sektor. Videre innebar den fremforhandlede avtalen at pensjonssystemet i offentlig sektor videreføres i stor grad, men tilpasses regelverket i folketrygden. Det innebærer at det innføres levealdersjustering, ny regulering og at en del andre sentrale elementer endres fremover.

AFP i offentlig sektor relateres til tidsperioden 62–67 år. Dersom AFP ikke tas ut, så vil denne ikke komme til utbetaling. Det må fastsettes en sannsynlighet for at den ansatte tar ut pensjon og ved hvilken alder. AFP i offentlig sektor kan ikke kombineres med den nye fleksible folketrygden og konsekvensen vil sannsynligvis være at mange vil velge å fortsette i stilling kombinert med fleksibel alderspensjon i folketrygden. For virksomheter med aktiv og god seniorpolitikk kan disse momenter forsvare en noe lavere uttakshyppighet for AFP i offentlig sektor.

Ved fastsetting av uttakshyppigheten (andelen av de ansatte som tar ut AFP), skal foretakets forventninger til fremtidig uttak av AFP legges til grunn. Erfaringsmessig vil uttakshyppigheten være avhengig av type virksomhet og andre foretaksspesifikke forhold.

Følgende enhetsspesifikke forhold må blant annet hensyntas ved fastsetting av uttakstilbøyeligheten:

- *Lønnsnivå i foretaket*

AFP-pensjonen beregnet i prosent av lønn, reduseres relativt sterkt ved økende lønn. Ved lønn kr 300.000 utgjør AFP-pensjonen (inklusive AFP-tillegget) ca. 61 % av lønn og ved lønn kr 950.592 (12G) utgjør AFP-pensjonen ca. 35 % av lønn. Dersom foretaket ikke yter gavepensjon, som vanligvis sikrer en bestemt ytelse i prosent av lønn, vil

lønnsnivået derfor normalt få betydning for uttakshyppigheten. Ved høyere lønn blir inntektsbortfallet betydelig, og dette må antas å trekke i retning av lavere uttakshyppighet.

Gavepensjon

Gavepensjon er et tillegg fra foretaket utover AFP-pensjonen. Gavepensjon må antas å trekke i retning av høyere uttakshyppighet. Det er ikke avgjørende at gavepensjonen er nedfelt i avtale, det er tilstrekkelig at det er en underforstått plikt, lang sedvane eller lignende (IAS 19.52).

- *Opprettholdelse av pensjonsmedlemskapet*

Ansatte får ikke medregnet opptjeningsstid i offentlige pensjonsordninger etter uttak av AFP. Unntaket er hvis den ansatte begynner i ny stilling med rett til medlemskap i offentlig ordning. Dette vilkåret kan bidra til lavere uttakshyppighet

- *Restrukturering, nedbemanning m.v.*

Nedbemanning foretas ofte ved at det tilbys engangsvederlag eller spesielle førtidspensjoneringsvederlag. Disse spesielle tiltakene kan gi et feil bilde av den underliggende normale uttakstilbøyelighet. Når visse grupper har akseptert engangstilbud om førtidspensjonering, kan dette medføre at de gjenværende ansatte får lavere uttakshyppighet.

Historisk kan det se ut som man ved beregning av restruktureringskostnader relatert til førtidspensjonering i noen tilfeller har foretatt dobbelregning av kostnadene ved at man foretar full avsetning for førtidspensjonering i restruktureringsavsetningene, samtidig som man har avsetning for deler av den samme førtidspensjoneringen via uttakshyppigheten i pensjonsforpliktelsen.

Tabellen nedenfor viser gjennomsnittlig uttakshyppighet for 2006 etter en del næringer for alle AFP-ordningene i privat og offentlig sektor, og kan være en referansesbase for fastsetting av uttakshyppighet. Det må med utgangspunkt i pensjonsforliket i offentlig sektor gjøres konkrete vurderinger av forventet uttak de kommende år.

Tabellen er inndelt pr. årstrinn for hvor mange som hvert år benyttet seg av AFP-ordningen i prosent av de som kunne benytte seg av AFP-ordningen som 62-åringer. Totalen viser hvor stor andel samlet i alderen 62–67 år som benyttet seg av AFP i forhold til de som kunne benytte seg av ordningen som 62-åring. Tabellen viser store variasjoner mellom de ulike næringer, som kan ha sammenheng med de ovennevnte forhold. Faktisk uttak varierer også betydelig fra foretak til foretak. Merk også at uttak av AFP knyttet til gavepensjon i forbindelse med restruktureringer er inkludert i tabellen under. Det presiseres derfor at det enkelte foretak selv må vurdere hva som er beste estimat på forventet uttakshyppighet.

Tabellen viser faktisk uttak for 62 åringer i 2006, og estimerer for uttak kommende år for samme generasjon.

Uttakshyppighet innen AFP for 2006 i prosent, inndelt etter næring og alder						
	62 år	63 år	64 år	65 år	66 år	Totalt
I alt	29 %	17 %	11 %	10 %	7 %	73 %
Industri og bergverksdrift	40 %	19 %	14 %	7 %	5 %	84 %
Kraft- og vannforsyning	33 %	17 %	16 %	8 %	7 %	80 %
Bygge og anleggsvirksomhet	33 %	17 %	16 %	13 %	4 %	82 %
Varehandel, hotell- og restvirk.	28 %	20 %	9 %	11 %	9 %	76 %
Transport og kommunikasjon	31 %	20 %	9 %	7 %	6 %	72 %
Finanstjenester	29 %	22 %	13 %	8 %	8 %	80 %
Forretningsm. tj., eiendomsdrift	24 %	18 %	10 %	7 %	5 %	62 %
Offentlig administrasjon	21 %	14 %	9 %	11 %	13 %	67 %
Undervisning	29 %	13 %	6 %	15 %	6 %	69 %

Helse og sosiale tjenester	21 %	11 %	6 %	11 %	6 %	55 %
----------------------------	------	------	-----	------	-----	------

Kilde: NAV (Arbeids- og velferdsetaten). Underliggende kilder: Pensjonsregisteret og AA-registeret.

5.3 Fleksibelt uttak av alderspensjon¹⁵

Ny folketrygd og AFP i privat sektor

I den nye folketrygden kan alderspensjonen tas ut fra det tidspunktet den enkelte bestemmer fra fylte 62 år, og ikke som til nå først ved 67 år. I tillegg til valg av tidspunkt fra 62 år, kan den enkelte velge hvor mye pensjon vedkommende vil ta ut til enhver tid. Laveste uttaksgrad er 20 %, deretter er det en gradering på 40, 50, 60, 80 eller 100 % uttak av pensjon.

Det kan videre opptjenes nye pensjonsrettigheter selv om pensjonsuttaket er påbegynt. Grense for videre opptjening er satt til fylte 75 år. Pensjonsgraden som uttas kan endres underveis, men i utgangspunktet ikke mer enn en gang i året.

AFP-ordningen i privat sektor ble i lønnsforhandlingene i 2008 endret til å være en livsvarig ytelse, som må tas ut samtidig som den nye folketrygden. Det betyr at tilnærmet alle som er omfattet av AFP i privat sektor sannsynligvis vil ta ut AFP. Det er med andre ord kun et spørsmål om fra hvilken alder personen tar ut pensjonen. Det må for beregningsformål fastsettes en uttaksalder for AFP i privat sektor

Overgangsordning

I påvente av ferdigstilling av gjennomgang og vurdering av hvordan ytelsesbaserte pensjonsordninger kan utformes etter endringene i folketrygden, er det vedtatt endringer i foretakspensjonsloven som innebærer at det etableres en overgangsordning.¹⁶

Etter overgangsordningen foretas det en tilpasning i foretakspensjonsloven til innføringen av fleksibelt uttak av alderspensjon, mens endringer utover dette utsettes inntil man har foretatt den fullstendige gjennomgangen.

Det innføres en rett til uttak av alderspensjon fra 62 år i eksisterende foretakspensjonsordninger og det foreslås regler for omregning av pensjonsytelsene avhengig av fra hvilke tidspunkt den enkelte velger å ta ut alderspensjon.

Det gjøres videre tilpasninger i loven som gjør det mulig å sikre opptjening av alderspensjon for arbeidstakere som velger å fortsette i sin stilling frem til 75 år.

Nærmere om overgangsordningen og tilpasningene til fleksibelt uttak

En ytelsesbasert pensjonsavtale krever at det fastsettes et beregningsmessig skjæringstidspunkt for når premiereserven for den enkelte arbeidstaker skal være fullt oppbygget til å dekke pensjonsplanens ytelser. Ved innføringen av fleksibelt uttak av alderspensjon bortfaller pensjonsalderen som et fast tidspunkt. Det er derfor foreslått at det innføres et beregningsmessig begrep, "opptjeningsalder", i foretakspensjonsloven. Opptjeningsalderen kan i pensjonsplanen settes til 67 år eller en høyere alder.

¹⁵ Se fotnote 1.

¹⁶ NOU 2010: 6 Pensjonslovene og Folketrygdreformen I og Lovvedtak 29 (2010–2011)

Rett til full pensjon ved opptjeningsalder vil avhenge av at arbeidstakeren har vært medlem av pensjonsordningen i tilstrekkelig mange år til å ha oppnådd full tjenestetid. Kravet til minimum 30 års tjenestetid og maksimum 40 års tjenestetid opprettholdes i overgangsordningen.

Et sentralt element i retten til fleksibelt uttak av alderspensjon er at man skal kunne fortsette opptjening av pensjon etter det som i dag er ansett som vanlig pensjonsalder.

I de tilfeller hvor arbeidstaker ikke har nådd full tjenestetid foreslås det at vedkommende ved fortsatt arbeid i foretaket godskrives tjenestetid år for år i foretakspensjonsordningen frem til 75 år eller til full tjenestetid oppnås, dersom dette skjer før 75 år. Ved beregningen av premien og opptjent pensjon etter passert opptjeningssalder skal det ikke tas hensyn til endringer i lønn. For arbeidstaker innebærer dette at det vil innbetales premie på grunnlag av den lønnen som vedkommende hadde ved nådd opptjeningsalder. Eventuell lønnsøkning etter dette vil ikke medføre økning i premien og det vil heller ikke betales reguleringspremie som dekker underdekning i tidligere innbetalt premiereserve i forhold til økning i lønn. Det legges til grunn at det da heller ikke skal skje noen økning i beregnet folketrygd som kommer til fradrag i samlet pensjon ved beregningen av premie.

Når arbeidstakeren velger å ta ut sin alderspensjon skal ytelsene omregnes til alderen på uttakstidspunktet basert på premiereserven som foreligger på dette tidspunktet.

Det er satt en øvre grense for videre opptjening i ytelsesbaserte foretakspensjonsordninger på 75 år.

For arbeidstakere som ved nådd opptjeningsalder eller på et senere tidspunkt har full tjenestetid, men som fortsetter å arbeide etter dette tidspunkt, foreslås det at opptjening kan skje på ulike måter. Det kan fastsettes i foretakspensjonsordningen at arbeidstakeren fortsetter som medlem av foretakspensjonsordningen på særskilte vilkår, arbeidstakeren kan sikres alderspensjon i en engangsbetalt foretakspensjonsordning eller en innskuddspensjonsordning etter innskuddspensjonsloven.

For personer med aldersgrensen lavere enn 70 år i offentlig sektor videreføres regelverket for pensjon som avtalt i lønnsforhandlinger 2009. Det innebærer at en person med aldersgrense 65 år som regel har mulighet til å fratre fra fylte 62 år. Det må for beregningsformål fastsettes en uttaksfrekvens og -alder for de som omfattes av regelverket om særalder. Frekvensen må ses opp mot de vedtatte endringene i folketrygden og virksomhetens egen seniorpolitikk.

Regnskapsmessige konsekvenser¹⁷

Innføringen av fleksibelt uttak av alderspensjon kan medføre uttak av alderspensjon tidligere eller senere enn 67 år. Dette vil påvirke fastsettelsen av forventet regnskapsmessig opptjeningsperiode og utbetalingsperiode. Uttak av pensjon på et tidligere tidspunkt, forventes å medføre en reduksjon av forpliktelsen som en følge av at det ikke skjer noen regulering av premiereserven etter uttaket av pensjon. Effekten av endringen anses regnskapsmessig som endring i en aktuariell forutsetning, og skal regnskapsføres som estimatendring.

Hvert enkelt foretak må ta stilling til forventet tidspunkt for uttak av alderspensjon og ordning for opptjening av pensjon etter uttak av alderspensjon.

Ved fastsetting av forventet tidspunkt for uttak av alderspensjon skal foretakets forventninger legges til grunn. Det antas at tidspunktet vil være avhengig av næring, lønnsnivå i foretaket og andre foretaksspesifikke forhold. Det antas videre at individuelle forhold hos den enkelte arbeidstaker også vil påvirke tidspunktet for uttak av alderspensjon.

Siden det ikke foreligger erfaringstall antas det at disse vurderingene vil skape enkelte beregningstekniske utfordringer for foretakene og deres aktuarer.

¹⁷ Se fotnote 1.

Opptjening etter uttak av alderspensjon vil være avhengig av valgt modell i foretakspensjonsordningens regelverk.

5.4 Frivillig avgang

Frivillig avgang angir med hvilken hyppighet/sannsynlighet man antar at arbeidstakere i fremtiden vil avslutte sitt arbeidsforhold frivillig før pensjonsalderen. Med en frivillig avgang på for eksempel 6 % for medlemmer i en gitt aldersgruppe, menes at det hvert år er 6 % sannsynlighet for at et medlem i denne aldersgruppe fratrer. Ved avsluttet arbeidsforhold avbrytes den videre pensjonsopptjening. Rent unntaksvis gis det likevel rett til fortsatt pensjonsopptjening ved at medlemskapet i kollektiv tjenstepensjonsordning kan videreføres ved uttak av AFP.

For ansatte som slutter før oppnådd pensjonsalder følger det av lov om foretakspensjon at disse har rett til en fripolise for opptjente pensjonsrettigheter. Den opptjente rettigheten man får med i form av en fripolise vil være forskjellig fra den regnskapsmessig påløpte pensjonsforpliktelse, blant annet fordi opptjente pensjonsrettigheter er basert på lønnsnivået ved fratredelse. Forventninger om i hvilken grad ansatte forventes å slutte må derfor hensyntas i pensjonsberegningen.

Som en generell regel er det rimelig å legge til grunn at frivillig avgang avtar med stigende alder. Beregningsteknisk kan dette spesifiseres ved rater som en avtrappende glatt kurve eller som konstante innenfor visse aldersintervaller etter en avtrappende skala.

Det skal tas hensyn til spesifikke omstendigheter som vurderes å være av betydning for fremtidig fratredelsesmønster, for eksempel bransjevis, geografiske eller foretaksspesifikke forhold.

Fastsettelsen av forutsetningen om frivillig avgang vil måtte basere seg på informasjon fra det enkelte foretaks erfaringer og forventninger om fremtidig utvikling. Som grunnlag for fastsetting av forventet frivillig avgang bør selskapene lage statistikk over faktisk avgang, for eksempel de siste 5–10 år. Spesielle forhold i disse årene, eller i de kommende årene, må hensyntas. Normalt vil det være ulikt nivå på frivillig avgang mellom aldersgrupper. Det kan også være ulikt nivå mellom ulike grupper i det enkelte foretak. Det må vurderes hvorvidt det bør fastsettes ulike forutsetninger om frivillig avgang basert på alder og/eller grupper av ansatte.

Vedlegg I

Eksempel på beregnet diskonteringsrente pr. 31. desember 2011

En optimal beregning av diskonteringsrente i samsvar med IAS 19 medfører en rekke praktiske og teoretiske problemstillinger når diskonteringsrenten ikke er direkte observerbar i markedet. Det presenteres her en metode for praktisk beregning av diskonteringsrente i samsvar med kravene i IAS 19. Det understrekes at dette kun representerer et eksempel på en praktisk akseptabel metode. Metoden er ikke den eneste metoden som er i samsvar med kravene i standarden, og en rekke alternative metoder vil også kunne medføre akseptable resultater. Det vises for øvrig til veiledningen.

Målsetningen med metodikken er å fastsette en nullkupong rentekurve (kun betaling ved forfall) basert på den lengste tilgjengelige norske statsobligasjonsrenten i NOK. Utover den perioden ekstrapoleres rentekurven ved hjelp av markedsdata på den norske swaprentekurven innhentet fra Bloomberg.

Pr 31. desember 2011 representerer NST 474 med forfall 25. mai 2021 den lengste tilgjengelige statsobligasjonen i NOK. For å estimere en nullkupongrentekurve basert på

statsobligasjonsrenten benyttes også markedsdata på swaprentekurven som deretter justeres parallelt ned med forskjellen mellom swaprentekurven og NST 474.

10 års statsobligasjonsrente pr 31. desember 2011 var 2,41 %.

Følgende argumenter ligger til grunn for å hente markedsdata også fra swaprentekurven for å beregne nullkupongrenten i hele tidsintervallet:

- 1) Swaprentekurven har lav kredittrisiko da det a) ikke er kredittrisiko knyttet til hovedstol og b) ofte er avtalt særskilt sikkerhetsstillelse for handel i rentederivater.
- 2) Swaprentekurven er likvid ut til relativt lange løpetider.
- 3) Swaprentekurven benyttes av Norges Bank fremfor priser på statsobligasjoner for bankens beregning av nullkupongkurve ut til og med 10 år.
- 4) Markedsdata for swaprentekurven ut til 30 år er enkelt tilgjengelig for eksempel fra Bloomberg.

Metodikken for beregning av nullkupongrentekurven er den som benyttes av den nederlandske sentralbanken. Basert på effektiv rente på statsobligasjonsrenten og swaprentedata pr. 31. desember 2011 er følgende nullkupongrentekurve beregnet:¹⁸

År	Nullkupong-rente	År	Nullkupong-rente	År	Nullkupong-rente	År	Nullkupong-rente	År	Nullkupong-rente
1	1,51 %	17	2,61 %	33	2,65 %	49	2,69 %	65	2,70 %
2	1,68 %	18	2,61 %	34	2,65 %	50	2,69 %	66	2,70 %
3	1,75 %	19	2,60 %	35	2,66 %	51	2,69 %	67	2,70 %
4	1,92 %	20	2,60 %	36	2,66 %	52	2,69 %	68	2,71 %
5	2,09 %	21	2,60 %	37	2,66 %	53	2,69 %	69	2,71 %
6	2,23 %	22	2,61 %	38	2,66 %	54	2,69 %	70	2,71 %
7	2,34 %	23	2,61 %	39	2,67 %	55	2,69 %	71	2,71 %
8	2,43 %	24	2,62 %	40	2,67 %	56	2,69 %	72	2,71 %
9	2,49 %	25	2,62 %	41	2,67 %	57	2,70 %	73	2,71 %
10	2,56 %	26	2,62 %	42	2,67 %	58	2,70 %	74	2,71 %
11	2,60 %	27	2,63 %	43	2,68 %	59	2,70 %	75	2,71 %
12	2,64 %	28	2,63 %	44	2,68 %	60	2,70 %	76	2,71 %
13	2,63 %	29	2,64 %	45	2,68 %	61	2,70 %	77	2,71 %
14	2,63 %	30	2,64 %	46	2,68 %	62	2,70 %	78	2,71 %
15	2,62 %	31	2,64 %	47	2,68 %	63	2,70 %	79	2,71 %
16	2,62 %	32	2,65 %	48	2,68 %	64	2,70 %	80	2,71 %

¹⁸ NIBOR-kurve ut til 30 år fra Bloomberg. NST474 er benyttet for å parallellforskyve nullkupongkurven generert fra NIBOR-kurven nedover med basisen mellom NST474 og NIBOR-kurven på løpetiden for NST474. Nullkupongkurven ut over 30 år er generert basert på en antagelse om en konstant årlig forwardrente fra og med 29 år ut på rentekurven.

Det følger av IAS 19.80 at diskonteringsrenten skal reflektere løpetiden til pensjonsutbetalingene. Siden pensjonsutbetalingene i en pensjonsordning kan være spredd utover perioden fra og med dagen etter balansedagen og over 60 år fram i tid, og disse utbetalingene kan variere vesentlig fra år til år, skal man etter denne hovedregelen benytte *ulike* diskonteringsrenter for de ulike forventede pensjonsutbetalingene i ordningen. Utbetaling om ett år diskonteres med ett-årsrenten, utbetalinger om to år diskonteres med to-årsrenten osv.

For å finne en veid gjennomsnittlig rente som kan anvendes som en tilnærming til metoden som er angitt ovenfor, er det foretatt en beregning av den veide gjennomsnittlige renten for tre pensjonsordninger med ulike utbetalingsprofiler.

Forventede utbetalinger det enkelte år (basert på påløpt pensjonsforpliktelse, det vil si DBO) er neddiskontert med nullkuponrenten for det aktuelle året. Det er så beregnet hvilken rente som gir den samme nåverdien på pensjonsforpliktelsen som ved neddiskontering av årlige utbetalinger med nullkuponrenten. Denne renten antas å representere en rimelig tilnærming til en veid gjennomsnittlig rente for en pensjonsordning med tilnærmet samme utbetalingsprofil.

Beskrivelse av de tre pensjonsordningene og beregnet vektet gjennomsnittrente:

1. Pensjonsordning med kort gjennomsnittlig vektet varighet på pensjonsforpliktelsen

En beregning gjennomført på en antatt typisk pensjonsordning med følgende spesifikasjoner:

- Livsvarig pensjon, livsvarig ektefellepensjon, uførepensjon og barnepensjon
- Gjennomsnittlig alder for alle i ordningen er 64 år
- Gjennomsnittlig alder for aktive er 51 år
- Gjennomsnittlig gjenstående tjenestetid for aktive er 13 år
- Ca 44,1 % av deltakerne i ordningen er aktive
- Gjennomsnittlig vektet varighet på pensjonsforpliktelsen er 19 år

viser at en vektet gjennomsnittrente for den testede pensjonsordningen vil ligge på 2,6 %.

2. Pensjonsordning med normal gjennomsnittlig vektet varighet på pensjonsforpliktelsen

En beregning gjennomført på en antatt typisk pensjonsordning med følgende spesifikasjoner:

- Livsvarig pensjon, livsvarig ektefellepensjon, uførepensjon og barnepensjon
- Gjennomsnittlig alder for alle i ordningen er 54 år
- Gjennomsnittlig alder for aktive er 47 år
- Gjennomsnittlig gjenstående tjenestetid for aktive er 16 år og
- Ca 69,4 % av deltakerne i ordningen er aktive

- Gjennomsnittlig vektet varighet på pensjonsforpliktelsen er 27 år

viser at en vektet gjennomsnittrente for den testede pensjonsordningen vil ligge på 2,6 %.

3.Pensjonsordning med lang gjennomsnittlig vektet varighet på pensjonsforpliktelsen

– En beregning gjennomført på en antatt typisk pensjonsordning med følgende spesifikasjoner:

- Livsvarig pensjon, livsvarig ektefellepensjon, uførepensjon og barnepensjon
- Gjennomsnittlig alder for alle i ordningen er 34 år
- Det er ingen pensjonister i ordningen
- Gjennomsnittlig gjenstående tjenestetid er ca 23 år
- Gjennomsnittlig vektet varighet på pensjonsforpliktelsen er 38 år

viser at en vektet gjennomsnittrenten for den testede pensjonsordningen vil ligge på 2,7 %.

Vedlegg II

Normal ASA - eksempelbedrift	
Antall aktive medlemmer	106
Antall pensjonister	18
Gjennomsnittslønn	520 000
Gjennomsnittlig alder	47,25

Beregningsforutsetninger	
Diskonteringsrente	2,60 %
Årlig lønnsvekst	3,50 %
Regulering av opptjent pensjon i folketrygden	3,25 %
Pensjonsregulering	0,10 %

Pensjonskostnader	Diskonteringsrente	Lønnsvekst	Regulering av opptjent pensjon i folketrygden	Pensjonsregulering	Turnover
Basisforutsetninger	2,60 %	3,50 %	3,25 %	0,10 %	Trappemodell
Pensjonskostnad (brutto) med basisforutsetningene	13 132 145	13 132 145	13 132 145	13 132 145	13 132 145 *1)
Økning med 1 %-poeng (eks. diskont. fra 2,6 % til 3,6 %)	11 313 958	15 570 621	12 431 111	14 955 460	12 680 418 *2)
Reduksjon med 1 %-poeng (pensjonsreg. ned til 0 %)	15 527 357	11 061 406	13 641 911	12 968 741	13 659 706 *3)

Brutto Pensjonsforpliktelse (PBO, NOK mill)	Diskonteringsrente	Lønnsvekst	Regulering av opptjent pensjon i folketrygden	Pensjonsregulering	Turnover
Basisforutsetninger	2,60 %	3,50 %	3,25 %	0,10 %	Trappemodell
PBO med basisforutsetningene	100	100	100	100	100 *1)
Økning med 1 %-poeng (eks. diskont. fra 2,6 til 3,6 %)	83	111	97	113	98 *2)
Reduksjon med 1 %-poeng (pensjonsreg. ned til 0 %)	122	90	102	99	103 *3)

*1) Trappemodell for turnover forutsetter 8 % fratredelse for ansatte 18-24 år, deretter reduseres satsen årlig med 0,3 prosentpoeng, dvs. 7,7 % for 25-åringer og 7,4 % for 26-åringer osv. Fra fylte 51 år forutsettes det at turnover utgjør 0 %.

I gjennomsnitt gir dette en fratredelseshyppighet på 2-3 % for hele arbeidstokken sett under ett.

*2) Gjennomsnittet av en beregning med hhv 3 % og 4 % turnover. Gir en kostnadsreduksjon på 3,44 %.

*3) Gjennomsnittet av en beregning med hhv 1 % og 2 % turnover. Gir en kostnadsøkning på 4,02 %.